

‘UBEYD-İ ZÂKÂNÎ’NİN SAD PEND RİSALESİ

Musa BALCI*

Öz: XIV. yüzyıl Fars ediplerinden ‘Ubeyd-i Zâkânî’nin *Risâle-i Sad Pend* adlı metni farklı konulara ait öğütleri barındırmaktadır. Bu eser içerisinde ironik unsurlar barındırması bakımından diğer pendnelerden ayrılır. Bu metinde ‘Ubeyd, yaşadığı toplumdaki mevcut yanlışları öğüt formunda tenkit etmektedir. Doğrudan tarif edilmemiş olsa bile, yüzü hayata ve hayatı tadında yaşamaya dönük olan edibin idealize ettiği bir hayat anlayışının izleri bu eserinde görülebilmektedir.

Sad Pend (Yüz Öğüt) risalesinde toplumun hemen her katmanına mensup kişilere dönük eleştiriler yer alır. En ziyade siyasî, adlî ve dinî temsilcilerin yanı sıra, kadın ve evlilik üzerine izaha fazlasıyla muhtaç sözler söyleyen ‘Ubeyd’in bu eserinde, diğer öğüt metinlerinde baskın olan ahiret hayatı vurgusu açık olarak görülmez. ‘Ubeyd’in eleştirilerinin arka planında, onun izini sürdüğü samimiyet ve doğruluk anlayışının izlerinin olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: ‘Ubeyd-i Zâkânî, *Sad Pend*, İroni, Öğüt Edebiyatı

‘UBEYD-I ZAKANI’S SAD PEND RISALE

Abstract: The text of the 'Risale-i Sad Pend' by Ubeyd-i Zakanî from the Persian Scholar of the fourteenth century contains advice from different subjects. It is different from other penndnames in that it accommodates ironic elements in it. In this text, Ubeyd criticizes misunderstandings in the society he lived in. Even if it is not directly described, the traces of a life understanding in which the scholar, whose face turns to life and living in the taste of life, idealizes can be seen in this work.

In the *Sad Pend* (Ritual), there are criticisms about people belonging to almost every layer of the society. In this work of 'Ubeyd', who says words about women and marriage, which need to be explained so much, as well as about highly political, judicial and religious representatives, the emphasis on the life of the Hereafter, which prevails in other texts of advice, is not clearly seen. In the background of Ubayd's criticism, it can be said that the traces of sincerity and righteousness that he pursues are traceable.

* Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Farsça Mütercim-Tercümanlık (musabalci@hotmail.com)

Keywords: ‘Ubeyd-i Zakanî, *Sad Pend*, Ironi, Advice Literature

Giriş

Fars edebiyatında daha çok eleştirel ve mizahi özellikleriyle tanınmış olan XIV. yüzyıl ediplerinden ‘Ubeyd-i Zâkânî’nin *Risâle-i Sad Pend* adlı öğüt metni, şimdiye kadar müstakil bir çalışma olarak ele alınıp incelenmemiştir. ‘Ubeyd, ironik eleştirileri de içinde barındıran bu risalesinde çeşitli konularda öğütler verir. Diğer eserlerinde, yaşadığı toplumdaki yanlışları açık biçimde tenkit eden edibin öğüt formundaki bu eseri bir bakıma ters öğüt özelliği de taşır. Hayatı tadında yaşamak üzerine verilen öğütlerle başlayan bu risalede siyasî, adlî ve dinî temsilcilerin yanı sıra ticaret erbabı da konu edilir. Kadın ve evlilik üzerine izaha fazlasıyla muhtaç olan kimi tenkitleri, edebiyat araştırmacıları tarafından hâlâ yorumlanmayı bekleyen konulardan sayılabilir. Diğer öğüt metinlerinde karşımıza daha çok çıkan ahiret hayatı vurgusu ‘Ubeyd’in bu eserinde çok fazla zikredilmese de, aslında eleştirilerinin arka planında onun izini sürdüğü samimiyet ve doğruluk anlayışının farkına varmak o kadar zor değildir.

1. ‘Ubeyd-i Zâkânî ve İronik Eleştiri

Rypka’nın “İranlıların Aretino’su” ve Browne’un “İran’da ortaya çıkan en seçkin hiciv ve parodi yazarı” olarak tarif ettiği Hâce Nizâmüddîn Necmüddîn Ubeydullâh-i Zâkânî Kazvîni (ö. 771-72/1370-71), Fars edebiyatının seçkin simalarından biridir. Tahminen 710 yılında doğduğu düşünülen ‘Ubeyd, Hâfız-ı Şîrâzî’den yaklaşık yirmi yıl önce vefat etmiştir. ‘Ubeyd, *Mûş u Gorbe (Fare ile Kedi)*¹ adlı mesnevisiyle şöhret bulmuş ve daha çok hiciv ve eleştirel şiir tarzıyla anılmıştır. Klasik Fars edebiyatının birçok edibi gibi ahlâkî konuları da işlemiş olan ‘Ubeyd’in eserlerinde kullandığı sert eleştirel üslup ile içerisinde yaşadığı Moğol ve İlhanlı iktidarlarının yönetimdeki uygulamaları arasında ilişki kurulması gerekir.²

Hamdullâh Mustavfî’nin (ö. 750/1349), eserlerinden “güzel” ve “benzersiz” diye söz ettiği³ ‘Ubeyd-i Zâkânî, Osmanlı döneminde Muallim Naci tarafından

¹ Bkz. Hasan Çiftçi, “Bir Fabl Olarak Fare ile Kedi Hikâyesinin Arkasındaki Mesaj”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 1, İstanbul 1999, s. 57-66; Talat Sait Halman, “Ubeyd-i Zâkânî”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, Sayı: 18/1 Ankara 2011, s. 161-175.

² Hasan Çiftçi, *Klasik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 333.

³ Halman, s. 163.

basılan *Ubeydiyye* (1889-90) adlı seçkide “Acem’in güzel söz söyleyen birinci derecedeki şairlerinden” biri olarak nitelendirilir.⁴ ‘Ubeyd’in Kazvin’de ya da buraya bağlı Zâkân köyünde doğduğu aktarılır. Hiciv ve mizahî tarzın yanında gazel ve kaside türünde de eserler veren ‘Ubeyd, gazelde Sa’dî-i Şîrâzî’den (ö. 691-4/1291-4), kasidede ise Enverî (ö. 583/1143) ve Muizzî’den (ö. 520/1126) etkilenmiştir.⁵

Ahlâku’l-Eşrâf, *Risâle-i Dilguşâ*,⁶ *Ta’rifât* ve *Rişnâme* gibi eserleri bulunan ‘Ubeyd’in hezel tarzında ve ironik/eleştirel öğüt tarzında kaleme aldığı *Risâle-i Sad Pend* (Yüz Öğüt Risalesi) eseri diğerlerinden farklı bir özellik taşır.⁷ Her ne kadar ‘Ubeyd’in *Sad Pend* risalesini 750/1349 yılında “döneminin âlimi Nasîruddîn-i Tûsî’nin (ö. 672/1274) derlediği Eflatun’un sözleri ile Enûşîrevân’ın *Pendnâme*’sine bir nazire⁸ şeklinde kaleme aldığı ifade edilse de, aslında bu eser sözü edilen kişilere bir nakîza⁹ mahiyetindedir.¹⁰

‘Ubeyd’in takip ettiği anlatım tarzı olan hezel, Arapça kökenli bir kelime olarak “şaka, latife yapmak, eğlenmek” anlamındadır. Terim olarak ise “sert sözün yumuşak ve rahat bir biçimde ifade edilmesi; sözün değişik anlatım tarzlarıyla dile getirilmesi” şeklinde anlamlandırılır.¹¹ Klasik Türk edebiyatına İran edebiyatından geçen hezel kavramı, Fars edebiyatında hiciv ile aynı anlamda kullanılır. Klasik Fars edebiyatında şairlerin hezel tarzına yaklaşımı farklılık arz eder.¹² Bu kavramın klasik Fars edebiyatındaki yeri konusunda Hasan Çiftçi tarafından kapsamlı bir çalışma yapılmıştır.¹³

⁴ Muallim Naci, *Kültürler Kavşağında Edebiyat ve Hikmet Arap Fars ve Batı Edebiyatından Tercüme*, haz. Mehmet Atalay - Mehmet Yavuz, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2014, s. 413.

⁵ Hasan Çiftçi, “Ubeyd-i Zâkânî”, *DİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 16.

⁶ Bu eserindeki hikâyeler, Muallim Nâci tarafından *Ubeydiyye* adıyla Türkçe tercümeleriyle (İstanbul 1305, Mihran Matbaası, 1305/1887) birlikte yayımlanmıştır. Çiftçi, “Ubeyd-i Zâkânî”, s. 16. Bu çeviri yakın dönemde Latin harfleriyle de yayımlanmıştır. Muallim Naci, *Kültürler Kavşağında Edebiyat ve Hikmet Arap Fars ve Batı Edebiyatından Tercüme*, haz. Mehmet Atalay - Mehmet Yavuz, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2014, s. 411-458.

⁷ Bütün bu eserleri *Kulliyât-ı ‘Ubeyd-i Zâkânî* adlı kitapta yer almaktadır.

⁸ Nazîre: Bir şairin manzum eserine başka bir şair tarafından aynı vezin ve kafiye ile yazılan benzer manzume.

⁹ Nakîza: Birbiriyle çelişen, birbirine karşıt olan şey veya iş.

¹⁰ Çiftçi, *Klâsik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, s. 333. İki edip arasındaki etkileşime dair geniş bilgi için bkz. Çiftçi, s. 311.

¹¹ İsmail Durmuş, “Hezel”, *DİA*, C. XVII, İstanbul 1998, s. 304-305.

¹² İskender Pala, “Hezel”, *DİA*, C. XVII, İstanbul 1998, s. 305-306.

¹³ Bkz. Çiftçi, *Klâsik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*.

Türk edebiyatında, müstehcenlikten arındırılmış olması bakımından hicivden daha hafif bir mizah türü¹⁴ olarak görülen hezelin ‘Ubeyd’in *Sad Pend* risalesindeki örneğine bakıldığında müstehcen unsurlar oldukça fazladır. Bu bakımdan, bu eseri tek başına hezel tarzıyla izah etmek mümkün görünmemektedir. Fâik Reşâd’ın (ö.1914) “öteden beri her kavmin üdebâ ve hükemâsı, ciddî lisan ile anlatılamayacak hüküm ve mevâizi (...) hezel ve mizah vâdîsinde fıkralar ihtirâyle avâma telkîne ve bu sûretle tehzib-i ahlâk ve tenbîh-i gâfilîne himmet edegelmişlerdir”¹⁵ şeklindeki sözleri, hezel tarzının şairler tarafından tercih edilmesini anlamamıza yardımcı olacak niteliktedir.

Hem nazım hem de nesir türünde eserler veren ‘Ubeyd’in çalışmalarında, tenkit edilen yöneticilerin yanı sıra adalet kurumunun temsilcileri, toplumun dinî önderleri, düzenbazlık yapan satıcılar, kadınlar ve daha birçok kimse hedef alınır. *Sad Pend*’in ilk beş maddesinde, pendname geleneğiyle son derece uyumlu bir üslup tercih eden ‘Ubeyd-i Zâkânî, eserinin sonraki maddelerinde bu üslûbun yerine, söylenenin tam tersinin kastedildiği ironik (Eski Yunanca: eironeía)¹⁶ ve aşırı eleştirel bir dil kullanmıştır. Daha önceki sözlerinde okuyucusunu düşündüren ve tebessüm ettiren yazarın kullandığı dil ve benzetmelerindeki bu sertlik, okuyucunun dimağında acı bir tat bırakmaya başlar.¹⁷

‘Ubeyd-i Zâkânî’yi eserlerinde kullandığı dil ve benzetmelerinden hareketle bir tanıma sığdırmak, ‘Ubeyd’in farklı eserlerindeki son derece karmaşık duruşu nedeniyle yanıltıcı olabilir. Zira ‘Ubeyd bir yandan ahlâk öğretmeni rolünü üstlenirken, diğer yanda müstehcen ve ilk bakışta toplum değerlerine ters ifadeler kullanabilmektedir.¹⁸ Bu tarzının, onun eserlerinin geniş bir kitle tarafından beğenilmesinde olumsuz etki yaptığı da söylenebilir. Halman tarafından “hür vicdanın ve bağımsız düşüncenin mert ve güçlü sesi hiciv ustası”¹⁹ olarak tanımlanan ‘Ubeyd-i Zâkânî, bazı Osmanlı divan şairleri ve Tanzimat yazarları tarafından da takdir edilmiştir. Nitekim onun sözlerinden yapılan seçkiden oluşan

¹⁴ Pala, 306.

¹⁵ <http://kubbealtilugati.net/sonuclar.aspx?km=hezel&mi=0>

¹⁶ İroni kavramı için bkz.: Soren Kierkegard, *İroni Kavramı*, Çev. Sıla Okur, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2004; Oğuz Cebeci, *Komik Edebi Türler Parodi, Satir ve İroni*, İthaki Yayınları, İstanbul 2008; Ali Budak, *Zafername (Ziya Paşa'nın İroni ve Parodi Şaheseri)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2012.

¹⁷ Muhammed Ca'fer Mahcûb, “Berresî-yi Âsâr-i ‘Ubeyd-i Zâkânî 2”, *Mecelle-i İrânşinâsî*, Yıl: 6, Sayı: 4, 1373 hş., s. 812.

¹⁸ Hasan Çiftçi, *‘Ubeyd-i Zâkânî Toplumsal Görüşleri, Ahlâk ve Felsefesi*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1996, s. 163.

¹⁹ Halman, s. 162.

bir eser, Ebüzziyâ Mehmed Tevfik (ö. 1913) tarafından (İstanbul 1303) yayımlanmıştır.²⁰

Osmanlı coğrafyasında Fars edebiyatı geniş bir etkiye sahipken, ‘Ubeyd-i Zâkânî’ nin hak ettiği değeri göremediğine dair düşünceler de ileri sürülür. Talât Halman, ‘Ubeyd’in geniş bir kitle tarafından kabul görüp okunmayışını tenkit ederken şu tespitleri yapar: “Fars edebiyatı, Ubeyd’in hakkını yemiştir, denebilir. Bu, belki, Ubeyd Farsçanın dev yaratıcılarının gölgesi altında kaldığı için olmuştur. Belki de, İslamiyet’in temel değerlerini baş tacı edip bağnazları hırpalaması yüzünden. Bir bakımdan da, eleştiri ve hiciv şiirlerinin birçoğunda galiz ifadeler kullanması, Ubeyd’in göz ardı edilmesine yol açtı.”²¹

‘Ubeyd’in Osmanlı coğrafyasında “ihmal edilmesi”nin sebepleri üzerinde düşünülecek olursa, onun eserlerine karşı takınılan tavırda, yukarıda sayılan etkenlere ek olarak, on bölümden oluşan *Ta’rifât*’ın (Tanımlamalar) ikinci bölümünde yaptığı olumsuz tanımlamaların da etkili olduğu görülecektir. Nitekim “Türkler ve Dostları”²² hakkında başlığını taşıyan kısımda yaptığı olumsuz tanımlamalardaki sözleri son derece ağırdır. ‘Ubeyd, bahsedilen eserindeki tanımlamalarında “Yecüc ile Mecüc, Zebani, müsadere, talan, Nekir ve Münker” gibi kavramları kullanmıştır.²³ ‘Ubeyd’in yaşadığı dönemde gerek Fars coğrafyasında, gerekse Osmanlı coğrafyasında her ne kadar Türk kavramı bugünkü anlamıyla bir ulusun karşılığı olarak kullanılmıyorsa da, bu durumu başka bir şekilde izah etmek zordur.

1. Ters Öğüt Destânı ve Huzûrî

İlk bakışta ters bir anlam taşıdığı izlenimi verse de, *Sad Pend*’de yer alan öğütlerden bazıları, aslında toplumda yaşanan ya da yaşanması durumunda tahmin edilmesi güç sonuçlar doğuracak davranışların tariz yoluyla tenkidi biçiminde okunabilir. Bu tarzın örnekleri, Türk halk edebiyatında “ters öğüt” destanları olarak aktarılır.²⁴ Ters öğüt tarzının günümüze nasıl taşındığını göstermesi açısından, tıpkı ‘Ubeyd’de olduğu gibi Eflâton’a da gönderme yapan ve içerik olarak da büyük benzerlikler taşımakla birlikte ‘Ubeyd’i okuyup

²⁰ Çiftçi, “Ubeyd-i Zâkânî”, s. 17.

²¹ Halman, s. 162.

²² Burada Türklerden kasıt, dönemin Moğol ve Tatarlarıdır.

²³ *Kulliyât-i ‘Ubeyd*, s. 315-316; Halman, s. 166.

²⁴ Adem Ceyhan, “Mehmed Ali Fethî’nin Terceme-i Nesâyih-i Eflâton-ı İllâhî İsimli Eseri”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl : 2015 Cilt :13 Sayı :1, 2015, s. 458.

okumadığını tespit edemediğimiz Yusufelili Huzûrî’nin (Ali Coşkun, 1886-1951) *Ters Öğüt Destanı*’nı okumak ufuk açıcı olacaktır.²⁵

Bir nasihatim var zamana uygun

Tut sözümü, yattıkça yat, uyanma

Meşhur bir kelâmdır: Söz sözü açar

El için yok yere ateşe yanma

Her nere gidersen eyle talanı

Öyle yap ki ağlatasın güleni

Bir saatte söyle yüz bin yalanı

El, bir doğru söz söylerse inanma

Ananın erine çağırma peder

Evvel, âhir sana kötülük eder

Kemlik et elinden geldiği kader

Sakın iyilik edip düşman kazanma

Kime iyi desen darılır söver

Merhamet zamanı değildir meğer

Yanında birini kesseler eğer

Bir hançer de sen vur sonra utanma

Cabadan bir kahve ahbaba

Evvel, âhir seni verir kasaba

Paran çok var ise yatır şaraba

Olur olmaz sadakaya güvenme

Üç parmak noksan ölç ölçersen kile

Tatlı söz konuşma bir kimse ile

²⁵ Mustafa Âdil Özder, *Huzûrî Divanı*, Yayına haz.: Muammer Demirel, Yusufeli Belediyesi Yay., Samsun 2015, s. 175-176; Hikmet Dizdaroğlu, *Yusufelili Ali Huzûrî Coşkun, Hayatı- Şahsiyeti- Şiirleri*, Ulus Basımevi, Ankara 1949, c. 1, s. 63-65.

Dört kuruşa sekiz kuruş et hiyle

Hiylekârlık hoş sanattır usanma

Eğer ister isen efkâr görmemek

Asla gönül yapma, çekme boş emek

Babanın hayrına verme bir ekmek

Aç kalıp da kapı kapı dilenme

Hediye namiyle bir şey gönderme

Âdet edip hiç misafir kondurma

Komşun evi yansa, geç söndürme

El kârıyçin bir adım da uzanma

Gözesin tut vursan suyun bendine

Zira herkes pesend ede fendine

Öz aklın yetişir kendi kendine

Eflâtun da görsen aklın beğenme

Keyfîn bozma altı için, beş için

Korku çekme olur olmaz iş için

Hayatın feda et bir sarhoş için

Kuru sofuların sözüne kanma

Yüz verme sâile sarma yakana

Bir tokat vur eğdir doğru bakana

Bir yudum su verme canı çıkana

Aklın topla, sersem olma, susanma

Bir yetim görünce döktür dişini

Bozmağa çabala halkın işini

Günde yüz adamın vur, kır başını

Bir yaralı sarmak için yeltenme

Yanında saklama nâmus, gayret, ar

Bilcümle mekrûhu eyle ihtiyâr

Meyhâne dibinde seccâdeyi sar

Safâsı olmayan yerde dolanma

Hakikattir sözüm, ederim tefhim

Ne kimseden öğren, ne eyle talim

Emaneti geri eyleme teslim

Öte-beri geçin sakın evlenme

Gönül verme gözüm vefasız yâra

Güzel kumar öğren alasin para

Gündüz gulampara, gece zampara

Ol da felek sitemine dayanma

Huzûrî neylersin dünya rif’atin

Kesme doğruluktan meyl ü rağbetin

Cenabı Mevladan iste izzetin

Her şaşkın sözünü duyup bulanma..²⁶

Hezel tarzının üstadı olarak da tanımlanan ‘Ubeyd, *Sad Pend* risalesinde yer alan 99. öğüdünde, bu tarzı tercih eden ediplerin toplumda zor kabul gördüğünün farkında olarak, hezel tarzında söz söyleyenlerin yadırganmamasını ister:

۹۹. هزل خوار مدارید و در هزلان بچشم حقارت منگرید.

Hezeli (humor) hakir görmeyin ve hezelcilere (humor yapanlara) hor bakmayın.

‘Ubeyd’in etkilendiği şahsiyetlerden olan Sa‘dî-yi Şîrâzî’nin *Gulistân*’ında, “Dervişlerin Ahlâkı” bölümünde yer alan şu sözü de, o dönemde hezel ve hezelcilere yüklenen anlamı ifade etmesi bakımından değerlidir.

²⁶ Bkz. Hikmet Dizdaroğlu, *Yusufelili Ali Huzûrî Coşkun, Hayatı- Şahsiyeti- Şiirleri*, Ulus Basımevi, Ankara 1949, c. 1, s. 63-65; Ceyhan, s. 458.

هزل بگنار و جد از او بردار²⁷

به مزاحمت نگفتم این اشعار

*Latife olsun diye söylemedim bu şiirleri ben
Şakasını koy kenara da ciddisini al sen*

2. Sad Pend/ Yüz Öğüt

‘Ubeyd-i Zâkânî’nin *Sad Pend* risalesine ad olarak verilen “sad pend/yüz öğüt” başlığı, Fars edebiyatında öğüt içerikli metinler bağlamında dikkat çeker. Bu geleneğin nereye dayandığı konusundaki görüşlere bakıldığında, ilk olarak Sâsânî İmparatorluğunun kendi aydınlanmasını yaşadığı döneme padişahlık eden Enûşîrevân’ın hikmetli sözlere verdiği değeri ifade eden meşhur anekdot akla gelir.²⁸

Yine İslâm geleneğinde Hz. Alî’ye atfedilen ve kısa cümlelerden oluşan hikmetli sözlerin, çok eski tarihlerden bu yana Müslümanların ilgisini çekmiş olduğu, kitapçıklar halinde basıldığı ve bu sözlerden oluşan metinlerin en eskisinin Câhız (ö. 255/868) tarafından derlenen *Mi’etu Kelime (Yüz Söz)* başlığını taşıdığı bilgisi de önemlidir. Nitekim bu eser sonraki dönemlerde manzum ve mensur tarzda birçok edip tarafından Fars edebiyatında *Sad Kelime (Yüz Söz)* olarak çevrilmiştir.²⁹ Câhız’a ait bu eser, özellikle Fars edebiyatında şair ve yazarlar tarafından isim, biçim ve içerik olarak örnek alınmış ve pendname geleneğine kaynaklık etmiştir.

‘Ubeyd-i Zâkânî’nin *Sad Pend (Yüz Öğüt)* başlığını taşıyan risalesi, ironik tarzda ve yorumlanmasında çok sayıda güçlükler bulunan sözleri barındırsa da yukarıda bahsi geçen gelenekten ayrı düşünülemez. *Risâle-i Sad Pend, Pendnâme* veya *Vâridâtnâme* adıyla bilinen bu eserde ciddi sözlerin yanı sıra, mizahi ve müstehcen olan öğütler de yer alır.³⁰

‘Ubeyd-i Zâkânî’nin *Sad Pend (Yüz Öğüt)* risalesi başka şairlerin ilgisini de çekmiştir. Mahmûd-i Kârî, ‘Ubeyd’e ait risaleye nakîze olarak yazdığı eserine *Risâle-i Sad Vasl (Yüz Yama Risalesi)* adını vermiştir. ‘Ubeyd’e ait risalenin ilk

²⁷ Sa’dî, *Gulistân*, s. 106.

²⁸ Bkz. Musa Balci, *Taşa Kazınmış Sözler: İslâm Öncesi Fars Öğüt Edebiyatı*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2015, s. 376.

²⁹ Nimet Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 2001, s. 449.

³⁰ Çiftçi, ‘*Ubeyd-i Zâkânî Toplumsal Görüşleri, Ahlâk ve Felsefesi*, s. 65.

cümlesi “Ey azizler! Ömrü ganimet olarak bilin” şeklindeyken, Kârî’nin nakîzesindeki ilk cümle “Ey azizler! Sünnete muhalif elbise giymeyin” biçimindedir. ‘Ubeyd’in eserinde ağır müstehcen ifadeler yer alırken, Kârî’nin risalesinde daha özenli kelimeler tercih edilmiştir.³¹

3. Yazarın *Sad Pend Risalesi*’ni Takdimi ve Bitirişi

Bir yazar olarak ‘Ubeyd-i Zâkânî, *Sad Pend* risalesine son derece mütevazı bir takdimle eserine giriş yapar ve şöyle der: “Düşünce erbabı ve feraset sahiplerinin nazarında bu sözlerin yazarı olan Ubeyd-i Zâkânî, her ne kadar ilimde bir temele ve sanatta bir kabiliyete sahip değilse de, gençlik yıllarından itibaren kitaplar karıştırmış ve âlim ve bilgelerin sözlerine değer vermiştir. Hicri 750 yılına gelindiğinde bilgelerin sultanından (Eflatun) bir metin ortaya çıktı. Aristo’nun kendi öğrencileri için yazmış olduğu bu eseri, bir kişi (Hace Nasîruddîn-i Tûsî) içerisinde başta Enûşîrevân’a ait pendname dâhil birçok metinle birlikte Yunancadan Farsçaya çevirdi ve *Ahlâk*³² kitabına ekledi. Enûşîrevân’ın tacına nakşedilmesini emrettiği ve bu sebeple büyük bir ilgi gören *Pendnâme-yi Âdil Şâh* (Enûşîrevân)³³ adlı bu eser gösteriştan uzak, rahat anlaşılabilir, bütün insanların istifadesine uygun ve yazarının da bu vesileyle gönül kazanacağı bir pendnâme biçiminde oluşturuldu. Herkesin bu eserdeki sözlerden tam bir istifade ile yararlanması umulur.”

‘Ubeyd bu takdimden sonra, sıralı olarak söylediği öğütlere geçmeden önce, bir bakıma muhatabını kabul eşliğine yaklaştırmak için aşağıdaki iki beyte yer verir:

ز داعی شنو نوشیداروی پند

اگر شربتی بایدت سودمند

به شهد ظرافت بر آمیخته

ز پرویزن³⁴ معرفت بیخته

Sana bir şerbet lazımsa faydalı

Davetçiden dinle şifalı nasihati

³¹ Çiftçi, *Klasik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, s. 333. İki edip arasındaki etkileşime dair geniş bilgi için bkz. Çiftçi, s. 332-333.

³² Burada Tûsî (d. 1207) tarafından kaleme alınan *Ahlâk-ı Nâsirî* kitabı kastedilmiştir. Eser hakkında bkz. Anar Gafarov, “Nasîruddîn-i Tûsî”, *DİA*, C. 41, s. 442-445, Nasîruddîn Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, Çev. Anar Gafarov, LİTERA Yayınları, İstanbul 2013.

³³ *Öğütler Kitabı Râhatü'l-İnsân ve Zafer-Nâme Metinleri*, haz.: Müjgân Çakır, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2015.

³⁴ غریبال

Marifet eleğiyle elenmiştir

Zarâfet balıyla karıştırılmıştır

‘Ubeyd’in etkilediği şairlerden biri olan Sa‘dî-yi Şîrâzî’ye (ö. 691-4/1291-4) ait *Bûstân* kitabında³⁵ ise, hemen hemen aynı anlamdaki şu beyitler yer almaktadır:

ز سعدی ستان تلخ داروی پند

اگر شربتیی بایدت سودمند

به شهد عبارت برآمیخته

به پرویزن معرفت بیخته

Sana bir şerbet lazımsa faydalı

Sa‘dî’den al acı nasihat ilacını

Marifet eleğiyle elenmiştir

Söz balıyla karıştırılmıştır

‘Ubeyd-i Zâkânî’nin yukarıda aktarılan beyitlerinde dikkat çeken kelimelerden birisi, “incelik, zariflik, nezaket, nüktedan”³⁶ anlamlarına gelen ve nasihatlerinin özelliklerini ifade etmek için kullandığı “zarâfet” kavramıdır. Zarâfet kavramının yanında, bu öğüt metninde, ironik anlamda söylenmiş olsa bile ilk okunduğunda insanın ruhunun sıkılacağı kaltaban ve gulampâre³⁷ gibi birçok kavram da kullanılmıştır.

‘Ubeyd eserinin sonuncu öğüdünde ise, bu öğüt metnini kaleme almasındaki amacı ise şu ifadelerle ortaya koymuştur:

۱۰۰- زخار که این کلمات به سمع رضا در گوش گیرید که کلام بزرگان است و بدان کار بنیدید. اینست آن چه ما دانسته‌ایم، از استادان و بزرگان به ما رسیده، و در کتاب‌ها خوانده و از سیرت بزرگان به چشم خویش مشاهده کرده‌ایم، (حسبه لله) در این مختصر یاد کردم تا مستعدان از آن بهره ور گردند.

“Söylenen bu sözleri can kulağıyla dinleyin. Çünkü bunlar büyüklerin sözleridir, onlara göre davranın. Bizim bildiklerimiz, üstatlardan ve zamanının büyüklerinden bize ulaşmış olan ve kitaplarda okuduğumuz ya da büyüklerin

³⁵ Sa‘dî-yi Şîrâzî, *Bûstân*, haz. Gulâmhuseyn Yûsufî, Tahran 1359 hş., s. 70.

³⁶ Muhammed Muîn, *Ferheng-i Fârsî*, II, Tahran 1376 hş., s. 2251.

³⁷ (قلتیان) i. (Fars. çaltebân): Nâmussuz, yalancı, hilebaz, korkak kimse. (غلامپاره) i. (Fars. gulâm “genç oğlan” ve bâre “dost” ile gulâm-bâre) Homoseksüel aktif erkek, lûtî, oğlancı, kulampara. <http://kubbealtilugati.net>

yaşayış ve davranışlarından bizzat müşahede ettiğimiz şeylerdir. Bu kısa metinde bunları aktardık ki dinleyenler onlardan istifade etsin.”

Öğüt risalesinde yer verilen az sayıdaki beyitlerden biri de metnin sonunda yer alan şu öğüttür:

نصیحت نیکیبختان یاد گیرند بزرگان پند درویشان پذیرند

İyi talihliler nasihatleri ezberlerler

Öğüdünü kabul eder dervişlerin asilzadeler

Yukarıda yer alan beyitleri, Sa‘dî-yi Şîrâzî’den neredeyse aynı şekilde aktaran ‘Ubejd-i Zâkânî’nin risale sonunda aktardığı şu beyit de yine Sa‘dî’yi hatırlatır:

نصیحت نیکیبختان گوش گیرند حکیمان پند درویشان پذیرند³⁸

İyi talihliler nasihatlere kulak verirler

Dervişlerin öğüdünü kabul eder bilgiler

Beytin sonunda ise bir dua cümlesi söylenmiştir:

حق سبحانه و تعالی در خیر و سعادت و امن و استقامت بر وی همگان گشاده گرداناد.

“Hakkın ta kendisi, her türlü kusur ve eksiklikten uzak ve yüce olan Allah, ona dair hayır, saadet, huzur ve istikameti herkese nasip etsin.”

4. İroni ve Kaba Sözle Öğüt Verilebilir mi?

Edipler eserlerini ilgi çekici kılmak isterken, kendi kabiliyetleri ölçüsünde üsluplarını diğerlerinden farklı kullanmaya çalışırlar. Fakat bu farklılık bazen tenkit edilmelerine sebep olabilmektedir. Özellikle ifadelerinde kullandıkları aşırılıklardan dolayı, tezkirecilerin kaba sözlü yazar ve şairlerden alıntı yapmadığına dair aktarılan bilgi bu anlamda önemlidir.³⁹

‘Ubejd’in bir pendname metni olarak adlandırdığı eserindeki cinsel ve ahlâka mugayir tanımlama ve tasvirlerini, yaşadığı dönemde toplumda yaşanan gerçekliğin resmedilmesi olarak anlamaya çalışsak bile, toplumda var olan kimi ahlaksızlıkları sanatın toplumdaki gerçekliği yansıtması gerektiği anlayışıyla aktarmak, Müslümanların itikadına göre kabul edilmesi güç bir durumdur.⁴⁰ Bu

³⁸ <http://ganjoor.net/saadi/mavaez/mo3at/>

³⁹ Çiftçi, *Klâsik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, s. 371, 382.

⁴⁰ Çiftçi, *‘Ubejd-i Zâkânî Toplumsal Görüşleri, Ahlâk ve Felsefesi*, s. 82-83.

bağlamda ‘Ubeyd’in aşırı tenkitçi mizacını açıklamak elbette kolay görünmemektedir. Onun mizah ve cinselliğe karşılık gelen bir anlatımı tercih etmesi, yaşadığı dönemi olduğu gibi resmetmek gayesiyle açıklanmaya çalışılabileceği gibi, saray çevresiyle yakınlaşmak için geçer akçe konumundaki kabullerin tenkidine de bağlanabilir. Edibin aşırı tavrı, tutunmakta zorlandığı bu hayatta, hep en iyi makamlara sahip olan iktidar ve din çevresine duyduğu gizli bir nefreti izhar etmesi şeklinde de düşünülebilir. Bunun yanında, ‘Ubeyd-i Zâkânî üzerine Türkçede en kapsamlı çalışmayı yapmış olan Hasan Çiftçi, edibin hiciv tarzını seçmesi ile onun ruhsal ve fiziksel özellikleri arasında ilişki bulunabileceğini, farklı kültürlere mensup hiciv yazarlarından verdiği örneklerle açıklamaya çalışır.⁴¹

Bir pendnâmede, öğüt vericinin dikkate alması gereken belli başlı hususlar şu şekilde sayılmaktadır. “Öğüt metinleri hem üslûp, hem de niyet bakımından muhatabı doğru, iyi, güzel ve faydalıya sevk etmeye yönelik olmalı; muhatabı aşağılayıcı olmamalı; tecrübe ve bilgiye dayalı olmalı; öğütler sadece bugüne değil, aynı zamanda geleceğe yönelik olmalı; insanın hem bedenine, hem ruhuna yararlı olmalı; bir hedef ve ideali ortaya koymalı; öğüt verici, kıskanç ve kendini beğenmiş bir kimse olmamalı.”⁴² Elbette ki ‘Ubeyd gibi ters öğüt verme/ironi yapma amacı da güden bir edibin metnini görmezden gelemeyiz. Bugün özellikle sanal âlemde, Attâr’ın pendlerine ilgi göstermeyen kimi insanların ‘Ubeyd’in pendlerini paylaşıyor olmaları dikkate alındığında; bu insanların, paylaştıkları ‘Ubeyd’e ait sözleri, öğüt içerikli bir metin olması açısından mı yoksa içlerinde barındırdıkları cinsellik ve argo ifadeler nedeniyle mi paylaştıkları sorusu üzerinde düşünmek durumundayız.

‘Ubeyd’in kullandığı müstehcen unsurlardan amaç, eserlerinde cinselliğe dönük bir hava kazandırarak okuyanların ilgisini çekmek değildir. Onun asıl amacı, çağının tenkidini yapabilmek için belki de en kesici anlatım biçimi olan mizah ve hicve bir araç ve kılıf oluşturmaktır.⁴³ Nitekim *Risâle-i Dilgûşâ*’daki egemen mizah unsuru müstehcenlik olmakla beraber, riya ve hileyi şiddetle eleştirmesi belki de böyle anlaşılmalıdır. ‘Ubeyd, eserinin takdiminde mizaha verdiği değeri şu sözlerle ifade eder: “İnsanı başka yaratıklardan ayırt eden konuşma yeteneği iki türlüdür: ciddi ve alaycı. Alaycının ciddiye üstünlüğü bellidir. Sürekli ciddiyet, can sıkıcıdır; sürekli mizah ise hafifliğe yol açar, haysiyete sekte vurur. Eskiler demiştir ki: Yıl boyunca ciddiyen gövden yıpranır

⁴¹ Çiftçi, ‘Ubeyd-i Zâkânî Toplumsal Görüşleri, Ahlâk ve Felsefesi, s. 85-87.

⁴² Balci, *Taşa Kazınmış Sözler: İslâm Öncesi Fars Öğüt Edebiyatı*, s. 214-215.

⁴³ Çiftçi, *Klasik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, s. 306.

gider. Her gün mizah yapmaksızın onurunu mahveder. Ne var ki mizah, gamı dağıtır, yüreğe ferahlık verir. Akıllı adamlar şöyle söylemiştir: “Konuşma içinde mizah, yemeğin tuzu gibidir.”⁴⁴

5. *Sad Pend Risalesi*’nde Üslup, Eleştirilen Karakterler ve İşlenen Konular

‘Ubeyd-i Zâkânî daha çok eleştirel bir karakter olarak hatırlansa da, *Risâle-i Sad Pend*’in baştan sona ironik/eleştirel olduğu söylenemez. Yüz ayrı öğüt cümlesinden oluşan eserin bazı cümleleri uzun, bazıları oldukça kısa; bazı cümlelerinde ironik bir dil kullanılırken, bazılarında ise pendnâmelere özgü olan muhataplarda herhangi bir duraksama ve şaşırtmacaya gerek kalmayacak kadar sade bir dil tercih edilmiştir. Kimi cümleler ilk bakışta son derece ahlâka aykırı, insan onurunu rencide edici ve insanın okumaktan bile hayâ edeceği anlamları taşır. Peki bir edibin, adını pendname olarak koyduğu bir metinde yer yer böylesine ahlâka aykırı bir dil kullanmış görünmesi nasıl anlaşılabilir?

Moğolların İran topraklarında yaptığı yıkımın etkisiyle toplumda hikmet ve felsefe ışığının yavaş yavaş sönmeye yüz tuttuğu bir dönemde yaşayan ‘Ubeyd’in eserlerinde dile getirdiği eleştirileri, dönemin özelliklerini dikkate almadan anlamak ve değerlendirmek doğru sonuçlar vermez. Bu dönemde, ehil olmayan insanlar kolayca makamlar elde etmiş ve riyakâr sufi dergâhları özellikle Şiraz ve İsfahan’da artış göstermiştir. Zerrînkûb’un da vurguladığı üzere, aynı dönemde yaşayan Hâfız-ı Şîrâzî’nin rind karakteri altında, toplumuna samimiyetsiz davranışları sebebiyle yaptığı tenkitlerin benzerini, ‘Ubeyd ondan farklı bir tarzda yapmıştır. Örneğin ‘Ubeyd’in *Risâle-i Dilgûşâ*’da sufileri tenkit ettiği şu anekdot ilgi çekicidir: “Bir sufiye, “Hırkanı sat!” dediler. Sufi şu cevabı verdi: “Avcı kendi silahını satarsa ne ile avlar?”⁴⁵ Onun tenkitlerini, yaşadığı dönemde karşılaştığı sufi karakterlerinin tavırlarıyla birlikte değerlendirmek gerekir. Yine aynı eserde hatiplere yönelttiği tenkitleri ifade etmesi bakımından şu sözler de önemlidir: “Bir hatibe, “Müslümanlık nedir?” diye sordular. Hatip şu cevabı verdi: “Benim Müslümanlıkla ne işim olur?”⁴⁶

‘Ubeyd-i Zâkânî’nin *Sad Pend* risalesinde en çok tenkit ettiği kesim devlet adamları ve dinî kişiliklerdir. Sadece bu eserinde değil, örneğin *Ahlâku’l-esrâf*

⁴⁴ Halman, s. 164. Hezel kavramıyla ilgili geniş bilgi için bkz., Çiftçi, *Klâsik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, s. 35-39.

⁴⁵ Nessâc, Hamid-Mezdârânî, Murtezâ Hâcî, “Güneşinâsi-yi Şîr-i Fârsî ez Menzer-i Edeb-i Siyâsi”, *Faslnâme-i Mutâleât-i Miyânriştei der ‘Ulûm-i İnsânî*, Sayı: 4, 1393 hş., s. 102.

⁴⁶ Nessâc-Mezdârânî, s. 103.

eserinde de yöneticileri, ayrıcalıklı kişileri ve zenginleri şiddetle tenkit etmiştir. Tenkit yapan edip, bir yandan da muhataplarına ciddî ahlâk dersleri vermiş;⁴⁷ *Ta'rifât* başlığını koyduğu eserinde kadınlar, şeyhler, hâceler, sanat ve makam sahipleri gibi birçok meslek grubunu, erkek ve kadınları, şarap ve afyonu ve daha birçok şeyi kendince tanımlayarak tenkit etmiştir.⁴⁸ 'Ubeyd, eleştirdiği meslek mensuplarına dair şu tanımlama ve benzetmelere yer verir: "Tüccar: Allah'tan korkmayan", "İmam: Dua satıcısı", "Tabib: Cellât", "Tilki: Emirlerin, hakanların yanından ayrılmayan", "Şeyh: İblis", "Falcı: Yalancı."⁴⁹

'Ubeyd'in öğüt risalesinde özellikle yönetici tabakasına karşı çok sert bir tutum takındığı açık olarak görülür. Bir dönem kadı ve soyluların oğulları için hoca olarak çalıştığı rivayet edilen ve başka bir söylentiye göre genç denecek yaşta vezirlik yapan ya da başka bir önemli görevde bulunan 'Ubeyd'in⁵⁰ "saray karşıtlığı"nın üzerinde, ömrünün sonraki yıllarında çektiği geçim sıkıntısının etkili olduğu düşünülebilir.

Gerek öğüt risalesinde ve gerekse diğer eserlerinde "kadıyı, lanetlik ve Azrail; müftüyü dinsiz; hatibi merkep; imamı, namaz satan; vaizi, söylediğini yapmayan" olarak nitelendirmesi, 'Ubeyd'in dine karşı oluşuyla değil, bu tür kutsal ve değerli makamları kötüye kullananlara karşı açtığı savaşıla açıklanabilir. Yine tasavvuf düşüncesinin temsilcilerine karşı sert tavır da tasavvufun kendisine karşı olmasından kaynaklanmaz. Aksine, bu kurumu ticaret aracına dönüştürenlere bir karşı çıkış ve kuru zühdün tenkidi olarak okunabilir.⁵¹

Öğüt metninde şarap ve sakilere ilişkin sözlere de yer veren 'Ubeyd-i Zâkânî'nin, rubailerinde bu temayı en çok kullanan Ömer Hayyâm'dan (ö. 517/1123) etkilendiğine dair tespitler yapılır. Bu etkileşime delil olarak ise 'Ubeyd'in *Ahlâku'l-eşrâf* adlı eserinin girişine aldığı Hayyâm'a ait iki rubai gösterilir.⁵² Ayrıca onun şarap, cinsellik, gulamparelik temalı sözleri İlhanlılar dönemi yöneticilerinin Müslüman olmadan önceki hallerine göndermeler biçiminde ve yine o dönemde toplumda var olan ahlâkî yozlaşmanın ironik olarak ifadesiyle yorumlanır.⁵³

⁴⁷ Halman, s. 165.

⁴⁸ Bkz.: Çiftçi, *'Ubeyd-i Zâkânî Toplumsal Görüşleri, Ahlâk ve Felsefesi*, s. 104-108.

⁴⁹ Halman, s. 166.

⁵⁰ Halman, s. 167.

⁵¹ Çiftçi, *'Ubeyd-i Zâkânî Toplumsal Görüşleri, Ahlâk ve Felsefesi*, s. 91.

⁵² Çiftçi, *'Ubeyd-i Zâkânî Toplumsal Görüşleri, Ahlâk ve Felsefesi*, s. 92-93.

⁵³ Çiftçi, *'Ubeyd-i Zâkânî Toplumsal Görüşleri, Ahlâk ve Felsefesi*, s. 138.

‘Ubeyd-i Zâkânî’nin öğüt metninde eleştiriye konu edilmesi gereken en önemli başlıklardan birisi cinsiyet ayrımcılığı anlamına da gelebilecek, kadın temasının işlendiği kısımlardır. Özellikle kadın ve evlilik konusundaki bu öğütlerinin, onun diğer eserleriyle birlikte daha fazla yorumlanmaları gerekmektedir.⁵⁴

Ta’rifât başlığını koyduğu eserinde bekâr için “dünyanın keyfini süren” tanımlamasını yapan ‘Ubeyd, *Sad Pend Risalesi*’nde aile müessesesine adeta dış biler ve kadına karşı ağır sözler sarf eder. Onun yaptığı bazı tanımlamalara şu örnekler verilebilir: “İki boynuzlu: İki karı almış olan”, “Bedbaht: Aile sahibi”, “Matem Evi: O adamın evi”, “Hanım: Çok sayıda sevgilisi olan”, “Ev Kadını: Az sayıda sevgilisi olan”, “Erdemli Kadın: Tek bir sevgilisi olan”, “Gerçek Kadın: Bedava aşk yapan”, “Bekâret: Hiç anlamı olmayan bir terim.”⁵⁵

‘Ubeyd diğer eserlerinde Sultan Mahmûd, Talhak, Kutbuddîn-i Şîrâzî, Kadı ‘Adududdîn-i İcî, Hacı Şemsuddîn Muhammed Cuveynî ve Mecd-i Hemger gibi çok sayıda kişiliği isim vererek eleştirmesine rağmen, *Sad Pend* risalesinde hiçbir kişiliği doğrudan ismini vererek tenkit etmemiştir. O, bu eserinde eleştirilerini somut kişilere değil, kişiliklerle birlikte anılan kimi davranışlara yöneltmiştir.

Sad Pend risalesinde ahlâkî açıdan Türkçeye çevrilemeyecek ya da ironisi normal bir ifade ile dile getirilemeyecek derecede aşırı cinsel kelime içeren öğütler dörtte bir oranındadır. Çalışmamızda 29, 30, 35, 36, 38, 40, 41, 42, 45, 46, 51, 53, 54, 55, 56, 58, 60, 62, 67, 68, 69, 70, 76, 83, 91, 97 ve 98 numaralı sözler aşırı kaba ve müstehcen olduğu için verilememiştir. İronik olduğu düşünülen bazı sözlerin Türkçe çevirilerinin sonuna ünlem (!) işareti tarafımızca konulmuştur.

‘Ubeyd-i Zâkânî’nin *Sad Pend Risalesi* ve Diğer Eserlerinde
Tenkit Edilen Konular, Toplumsal Sınıflar ve Kişilikler Tablosu⁵⁶

⁵⁴ ‘Ubeyd’in kadın ve evlilik konusundaki düşünceleri için bkz.: Çiftçi, ‘*Ubeyd-i Zâkânî Toplumsal Görüşleri, Ahlâk ve Felsefesi*, s. 136-138.

⁵⁵ Halman, s. 166.

⁵⁶ Tablonun oluşturulmasında Bahâdîr Bâkîrî’ye ait “Tahlîl-i Besâmedî-yi Nakd-i İctimâî der Âsâr-i ‘Ubeyd-i Zâkânî” başlıklı makaleden de istifade edilmiştir. *Faslnâme-i Pejûhişhâ-yi Edebî*, Yıl: 8, Sayı 31-32, 1390 hş., s. 9-32.

Tenkrit Edilen Konular	<i>Sa d Pend</i>	<i>Div an</i>	<i>Risâl e-i Dilguşâ</i>	<i>Ahlâku 'l-Eşrâf</i>	<i>Ta'rif ât</i>	<i>M ûş ve Gorbe</i>
Cinsi Sapıklıklar	24	41	61	17	26	
Ahlâkî bozukluklar	26	8	32	4	21	10
Yaratılış Düzeni	5	28				
Cimrilik	3		7	7	1	
Tövbe ve gösterişçi dindarlık	2	8				4
Yeminin i Tutmamak	5			1		
Tenkrit Edilen Sınıflar ve Kişilikler						
Toplum	53		91		17	11
Aile yapısı	20	1	95		15	
Yargı mensupları	4	3	41	14	7	26
Dini Gruplar	7	9	23		9	6
Kadılar	4	1	14	2	6	1

Yabancılar	3		13	1	3	
Kültürel yapılar	2		6		7	
Esnaf	1		4			
Pehlivanlar	1		1	2		

6. Sad Pend Risalesinde Yer Alan Öğütler

Dünya Hayatını Tadında Yaşamak

۱. ای عزیزان عمر غنیمت شمارید.

Ey azizler! Ömrü ganimet bilin/hayatın tadını çıkarmaya bakın.

۲. وقت از دست مدهید.

Zamanı boşa geçirmeyin.

۳. عیش امروز به فردا میندازید.

Bugünün eğlencesini yarına bırakmayın.

۴. روز نیک به روز بد مدهید.

İyi günü kötü günle değiştirmeyin.

۵. پادشاهی را نعمت و غنیمت و تندرستی و ائمنی دانید.

Zenginliği, ganimeti, sağlığı ve güvenliği padişahlık olarak görün.

۶. حاضر وقت باشید که عمر دوباره نخواهد بود.

Anı yaşamaya bakın çünkü ömür tekrar etmeyecek.

۹۰. زمان ناخوشی را به حساب عمر مشمرید.

Tatsız geçen zamanı ömürden saymayın.

۱۱. طمع از خیر کسان ببرد تا بریش مردم توانید خندید.

Başkalarından hayır beklemeyin ki insanların sakalına gülebilesiniz/onları alaya alabilesiniz.

۲۵. چندان که حیات باقی است از حساب میراث خوارگان خود را خوش دارید.

Hayatta olduğunuz sürece, miras bakımından mirasçılarınızı hoş tutun/beklentide bırakın.

۲۶. مجردی و قلندری را مایهء شادمانی و اصل زندگانی دانید.

Kayıtsızlığı ve kalenderiliği mutluluğun mayesi ve hayatın aslı olarak görün.

۲۷. خود را از بند نام و ننگ برهانید تا آزاد شوید زیست.

Kendinizi şan ve şöhret arzusundan kurtarın ki özgürce yaşayabilesiniz.

۸۴. از دیوثی عار مدارید تا روز بیغم و شب بیفکر شوید زیست.

Gündüz gamsız, gece tasasız yaşayabilmek için edepsizlik (deyyusluk) yapmaktan utanmayın(!)

Dostluk, Arkadaşlık ve İyilerle Birlikte Olmak

۷۰. هر کس که پایه و نسبت خود را فراموش کند به یادش میارید.

Kendi konumunu ve ait olduğu yeri unutan kişiyi unutun gitsin.

۸۰. بر خود پسندان سلام مدهید.

Kendini beğenmişlere selam vermeyin.

۱۰. مردم خوشباش سبکروح و کریم نهاد و قلندرمزاج را از ما درود دهید.

Selam alan, mütebessim, cömert tabiatlı ve kalender mizaçlı insanlara bizden selam söyleyin.

۱۳. جان فدای یاران موافق کنید.

Canınızı, degecek insanlara bağışlayın.

۱۴. برکت عمر و روشنایی چشم و فرح دل در مشاهده نیکوان دانید.

Ömrün bereketini, gözün aydınlığını ve gönülün ferahlığını iyilerle birlikte almakta arayın.

۶۳. مردم بسیار گوی سخن چین و سفله و مست و مطربان ناخوش آواز زله بند که ترانه های سرد مکرر گویند در مجلس مگذارید.

Çok konuşan, dedikoducu, alçak ve sarhoş insanları; insanın içini karartan saçma şarkıları söyleyip duran çirkin sesli şarkıcıları meclislere almayın.

۶۴. از مجلس عربده بگریزید.

Gürültü patırtı olan meclisten uzak durun.

۷۳. با شیخان و نومالان و فالگیران و مرده شویان و کنگره زنان و شطرنج بازان و دولت خوردگان و بازماندگان خاندانهای قدیم و دیگران فلک زدگان صحبت مدارید.

Şeyhler, sonradan görmeler, falcılar, ölü yıkayıcılar, müzisyenler, satranç oynayanlar, devletin malını yiyenler, eski hanedanlardan geriye kalanlar ve feleğin tokadını yiyenlerle sohbet etmeyin.

Tedbirli Davranmak

۹۲. در شراخانه و قمارخانه و مجلس کنکان و مطربان خود را بجوانمردی مشهور مکنید تا روی هر چیز بشما نکنند.

Şaraphane ve kumarhanede ve cimri ve mutriplerin meclislerinde kendinizi cömertlikle meşhur etmeyin ki her şeyi size yüklemesinler.

۹۶. خود را تا ضرورت نباشد در چاه میفکنید تا سر و پای مجروح نشود.

Zaruret olmadıkça çukura atlamayın ki başınız gözünüz kırılmasın.

Kötülerden Uzak Durmak

۱۵. ابرو درهم کشیدگان و گره در پیشانی آورندگان و سخنهای به جد گویان و ترش رویان و کج مزاجان و بخیلان و دروغگویان و بد ادبان را لعنت کنید.

Çatık kaşlılara, suratsızlara, ciddiyetten uzak söz söyleyenlere, yüzünü ekşitenlere, mizacı bozuklara, cimri, yalancı ve edepsiz kişilere lanet edin.

۱۶. خواجهگان و بزرگان بی مروت را به ریش تیزید.

Merhametsiz hâcelerin ve ekâbirin sakalına yelleyin(!)

۶۶. کنگ و قحبه را یکجا منشانید تا عربده برنخیزد.

Edepsizlerle kahpeleri aynı yerde tutmayın ki gürültü patırtı çıkmasın.

۷۶. سیلی و مالش از حریف کنده دریغ مدارید.

Sille ve tokadı alçak rakipten esirgemeyin.

Yönetim, Dinî Kişilikler ve Yargı Mensuplarının Tenkidi

۱۲. گرد در پادشاهان مگردید و عطای ایشان بلقayı دربانان ایشان بخشید.

Padişahların etrafında dolaşmayın ve onların bağışını kapıcılarının suratına bağışlayın.

۱۹. سخن شیخان باور مکنید تا گمراه نشوید و بدوزخ نروید.

Şeyhlerin sözüne inanmayın ki, yolunuzu kaybetmeyesiniz ve cehenneme gitmeyesiniz(!)

۲۱. از همسایگی زاهدان دوری جوید تا بکام دل توانید زیست.

Zahitlerle komşu olmaktan sakının ki ağız tadıyla yaşayasınız(!)

۲۲. در کوچه ای که مناره باشد وثاق مگیرید تا از مشغله و دردسر مؤذنان بد آواز ایمن باشید.

Minare olan sokakta ev tutmayın ki, gecenin bir vaktinde çirkin sesli müezzinlerin gürültüsünden ve sesinden rahatsız olmayasınız(!)

۵۲. حاکمی عادل و قاضیی که رشوت نستاند و زاهدی که سخن به ریا نگوید، و حاجبی با دیانت و کوندراست ، صاحب دولت ، درین روزگار مطلبید تا بزحمت نرسید.

Bu zamanda âdil hâkim, rüşvet almayan kadı, riyasız konuşmayan zahit, dindar kapıcı ve namuslu zengini boşuna arayıp da yorulmayın (!)

۷۸. بر پای منبر وعظ بی وضو تیز مدهید که علمای سلف جایز ندانسته اند.

Vaizlerin minberinin dibinde abdestsiz yellenmeyin. Çünkü selef âlimleri bunu caiz görmemiştir(!)

۸۱. حج مکنید تا حرص بر مزاج شما غلبه نکند و بی ایمان و بی مروت مگردید.

Hırsın mizacınıza hâkim olup sizi alt etmemesi, imansız olmamanız ve insanlıktan uzaklaşmamanız için hacca gitmeyin (!)

Tüccarlar, Dilenciler ve Köylüler

۷۴. راستی و انصاف و مسلمانی از بازاریان مطلبید.

Tüccarlardan doğruluk, adalet ve Müslümanlık beklemeyin (!)

۹۳. جای خود را برگدازادگان و غلام زادگان و روستازادگان عرض مکنید.

Yerinizi dilenci, köle ve köylü çocuklarına vermeyin.

Doğruluk ve Yalancılık

۱۷. تا توانید سخن حق مگویید تا بر دلها گران مشوید و مردم بی سبب از شما نرنجند.

Gönüllerde ağırlık yapmasın ve insanlar yok yere sizden incinmesin diye elinizden geldiğince doğru olan sözü söylemeyin(!)

۱۸. مسخرگی و قوادى و دفزنى و غمازى و گواهى به دروغ دادن و دین به دنیا فروختن و کفران نعمت پیشه سازید تا پیش بزرگان عزیز باشید و از عمر برخوردار گردید.

Maskaralığı, kavatlığı, defçiliği, gammazlığı, yalancı şahitliği, dünya için dinini satmayı, nimete nankörlüğü ilke edinin ki, büyüklerin gözünde değerli olasınız ve ömrünüzün hayrını göresiniz(!)

۲۰. دست ارادت در دامن رندان پاکباز زنید تا رستگار شوید.

Eliniz doğru sözlülerin eteğine yapışsın ki, kurtuluşa eresiniz.

۵۹. از دشنام گدایان و سیلی زنکان و چریک کنگان و زبان شاعران مرنجید.

Dilencilerin küfründen, kötü kadınların sillesinden, edepsizlerin acı sözünden ve şairlerin dilinden incinmeyin.

۷۱. شاهدان را به چربزبانی و خوشامدگویی از راه بیرید.

Şahitleri tath dille ve hoş karşılama ile yoldan çıkarın(!)

۸۹. در راستی و وفاداری مبالغه مکنید تا به قولنج و دیگر امراض مبتلا نشوید.

Mide ağrısı ve başka hastalıklara yakalanmak istemiyorsanız doğruluk ve vefa konusunda aşırı hassas davranmayın (!)

Şarap ve sarhoşluk, Sakiler

۲۳. بنگیان را به لوت و حلوا دریابید.

Uyuşturucu bağımlılarına yemek ve helva ikram edin(!)

۲۴. مستان را دست گیرید.

Sarhoşların elinden tutun(!)

۴۸. شراب از دست ساقیان ریشدار مستانید.

Şarabı tüylenmiş sakilerden satın almayın (!)

۷۲. بر لب جوی و کنار حوض مست نوید تا مگر در حوض نیفتید.

Nehir kıyısına ve havuz kenarına sarhoşken gitmeyin ki suya düşmeyesiniz(!)

۸۵. شراب فروشان و بنگ فروشان را دل به دست آرید تا از عیش لعن باشید.

Şarap ve esrar satıcılarının sevgisini kazanın ki zevkten yana emin olasınız (!)

۸۶. در ماه رمضان شراب در برابر مردم مخورید تا منکر شما نشوند.

Münkir olmamak için Ramazan ayında insanların karşısında şarap içmeyin (!)

۸۷. گواهی کوران در ماه رمضان قبول مکنید اگرچه بر کوهی بلند باشند.

Ramazan ayında körlerin şahitliğini, yüksek bir dağa çıkmış bulunsalar bile kabul etmeyin.

۹۰. بر بنگ صباحی و شراب صبحوحی ملازمت واجب شمرد تا دولت روی بشما آورد که فسق در همه جا معنی عظیم

دارد.

Sabah esrarı ve sabah şarabını içmede hassasiyet gösterin ki talihiniz yaver gitsin. Çünkü günah her yerde büyük bir değere sahiptir(!)

Satranç ve Tavla/Oyun ve Eğlence

۶۱. هر دغا که تو انید در نرد و قمار بکنید تا مقامر تمام گفته شوید و اگر حریف سخت شود سوگند سه طلاق بخورید

که سوگندی که از بحر نرد و قمار خورند واقع نشود.

Tavla ve kumarda, size tam kumarbaz denilmesi için yapabildiğiniz kadar sahtekârlık yapın(!) Eğer rakip güçlü olursa üç talak üzere (boşama) yemin için. Çünkü tavla ve kumarda yapılan yemin geçerli değildir(!)

۶۶. نرد به نسیه مبارزید تا به هرزه مغز حریفان نرید.

Rakiplerin küfürlerine muhatap olmamak için borcuna tavla oynamayın(!)

Paylaşmak/misafirperverlik

۴۳. طعام و شراب تنها مخورید که این شیوه کار قاضیان و جهودان باشد.

Yemeği ve şarabı tek başınıza yiyip içmeyin(!) Çünkü böyle yapmak kaduların ve Yahudilerin âdetidir.

Kadın ve Evlilik

۲۸. در دام زنان میفتید خاصه بیوگان کزه دار.

Kadınların ve özellikle de sıpalı dulların tuzağına düşmeyin(!)

۳۱. دختر خطیب در نکاح میاورید تا ناگاه خر کزه نزاید.

Eşek sıpası doğurmasın diye hatibin kızıyla evlenmeyin(!)

۳۳. جلق زنی به از غر زنی دانید.

Kahpe kadınla evlenmektense istimmâyı tercih edin(!)

۳۴. در پیری از زن جوان مهربانی چشم مدارید.

Yaşlılıkta, genç kadının alâka göstermesini beklemeyin.

۳۷. زن خواهید تا ناگاه قلتبان نشوید.

Deyyus olmak istemiyorsanız evlenmeyin(!)

۴۹. در خانه مردی که دو زن یا بیشتر دارد جمعیت و خوشدلی مطلبید.

Çok eşli adamın evinde huzur ve saadet aramayın(!)

۵۰. از خاتونی که قصه ویس و رامین خواند و مردی که شراب و بنگ خورد مستوری و کوندرستی توقع مدارید.

Vîs u Râmîn hikâyesini okuyan kadın ile şarap ve esrar içmiş olan erkekten hayâ ve namus beklemeyin (!)

۸۲. راه خانه معشوق به مردمان منماید.

Sevgilinizin evinin adresini insanlara vermeyin (!)

Yetimlerin Malını Yememek

۳۹. مال یتیمان و غلامان بر خود مباح دانید تا شما را مباحی تمام توان خواند.

Tam bir helalzâde olmak istiyorsanız, yetimlerin ve kölelerin malını helal sayın(!)

İşi Ehline Vermek

۴۴. حاجت بر گدازادگان مبرید.

İhtiyaçlarınızı dilenci çocuklarına ısmarlamayın.

۴۷. غلام نرم دست خرید نه سخت مش.

Becerikli hizmetkârı satın alın, beceriksiz olanı değil.

Birden Çok Konuyla İlgili Öğütler

۳۲. از تنعم دایه و حکمت قابله و حکومت حامله و کلکل گهواره و سلام داماد و تکلیف زن و بچه ترسان باشید.

Dadının nazlı büyümesinden, ebenin hikmetinden, hamilenin hükümranlığından, beşiktekinin saçmalamasından, damadın selâmından ve kadının ve çocuğun zahmetinden korkun.

۵۷. بر وعده مستان و عشوه زنکان و عهد قحجگان و خوشامد کنگان کیسه مدوزید.

Sarhoşların vaadine, kötü kadınların işvesine, kahpelerin vaadine ve edepsizlerin davetine itibar etmeyin.

۷۷. از فرزندى که فرمان پدر و مادر نبرد و زن ناسازگار و خدمتکار حجت گیر و چارپای کاهل و پیر و دوست بی

منفعت برخوردارى طمع مدارید.

Anne babasının sözünü dinlemeyen evlattan, geçimsiz kadından, tartışmacı hizmetçiden, tembel ve yaşlı binekten ve menfaatçi dosttan fayda beklemeyin.

۷۹. جوانى به از پیری، صحت به از بیماری، توانگری به از درویشی، غری به از قلتبانی، مستی به از مخموری، هشپاری

به از دیوانگی دانید.

Gençliği yaşlılıktan, sağlığı hasalıktan, zenginliği fakirlikten, fituk olmayı kaltabanlıktan, sarhoşluğu mahmurluktan ve akıllılığı divanelikten üstün tutun(!)

۸۸. از جولاهه و حجام و کفشگر چون مسلمان باشند جزیه مطیبید.

Eğer Müslüman olurlarsa dokumacı, hacamatçı ve ayakkabıcıdan cizye almayın(!)

۹۴. از منت خویشان و سفره خسیسان و گره پیشانی خدمتکاران و ناسازگاری اهل خانه و تقاضای قرض خواهان

گیران باشید.

Tanıdıkların minnetinden, cimrilerin sofrasından, hizmetkârların asık suratlılığından, ev halkının geçimsizliğinden ve alacaklının borcunu istemesinden sakının.

Tövbe Etmek

۸۰. توبه کار مشوید تا مفلوک و مندبور و بخت کور و گران جان مشوید.

Tövbekâr olmayın ki bedbaht, müflis, kör talihli ve mıymıntı olmayasınız(!)

Ölüm ve Ahiret Hayatı

۹۶. بحر حال از مرگ پرهیزید که از قدیم مرگ را مکروه داشته اند.

Her durumda ölümden sakının; çünkü eskiler ölümü sevimsiz görmüştür(!)

Sonuç

Öğüt edebiyatı geleneğinde alışkın olduğumuzdan farklı, olumsuz çağrışımlara sahip kelimeleri ve benzetmeleri ironik bir tarzda kullanan ‘Ubeyd-i Zâkânî, bir bakıma yaşadığı çağı tasvir etmeye çalışmıştır. Tenkit için aşırı bir dil kullanmaktan kaçınmayan ‘Ubeyd’in hedefinde başta yöneticiler ve dinî kişiliklerin bulunduğu düşünülse bile, o sıradan halkı da eleştirmiştir. Diğer anlatım biçimlerinin yanı sıra pendname tarzını bile eleştiri aracı olarak değerlendiren edip, bunu yaparken bir bakıma anlatıcı olarak, eleştirdiği zümrenin zararından güvende olmak da istemiştir.

Sad Pend eserinde olumsuz birçok çağrışımına rağmen sarhoşluk, kumarbazlık, gulamparelik ve kaltabanlık gibi temaların işlenmesi sadece bir çağın tasviri ve eleştirisi olarak görülemez. Bu tasvirlerin, toplumlarda daha fazla problemlerin ortaya çıkışına kaynaklık eden durumların anlaşılabilmesi ve o hali yaşayan insanların ruhsal durumlarına dair fikir sahibi olunabilmesi adına bazı ipuçları barındırdığı söylenebilir.

Hayatı zorluklarla iç içe geçmiş olan ‘Ubeyd’in bu eleştirel tarzı ile yaşadığı güçlükler arasında güçlü bir bağ vardır. Bu risalede yer alan öğütler, diğer pendnâmelerin tersine daha çok dünya hayatına dönük görünse de, aynı zamanda

idealize edilen hayatın yaşanmasına mani durumların yergisidir. Sanatı için kullandığı ironik dil, onun belli çevreler ve egemen anlayış tarafından dışlanmasına neden olsa bile ‘Ubeyd-i Zâkânî, bu yolda yürümekten kaçınmamıştır. Barındırdığı cinsel unsurlar ve insan onurunu rencide eden, hatta insan haklarına aykırı aşırı yergisel üslûbu diğer ediplere oranla, gerek Fars edebiyatında ve gerekse Osmanlı coğrafyasında ‘Ubeyd’in eserlerine karşı mesafeli davranılmasına neden olmuştur.

SUMMARY

'UBEYD-I ZAKANI'S SAD PEND RISALE

Musa BALCI*

Sad Pend of Ubeyd-i Zâkânî, which had never been published in Turkish before, stands in a different place in the literature of admonition. When we look at the tradition of admonition literature, it is seen that the emphasis on the life of the hereafter is the frontal plan. Even in the advice of this world life, the purpose of the word is to keep the client alive about the existence of the afterlife.

Ubeyd's *Sad Pend* risale also contains the emphasis of the afterlife. But Ubeyd has also used many words and phrases in this work with negative connotations such as drunkenness, gambling, gulfery and bitch. In order to put forward his art, 'the hezel style and ironic language used by Ubeyd caused him to be excluded by the dominant understanding in certain circles. Because of this feature, he was distanced from his works in Persian literature and in Ottoman geography.

As an individual, it is possible to see the traces of life that the editors have experienced, sometimes open and sometimes implicit in their works. Some of the opportunities offered to others and the forbearance of interest, the direction of the style of the editors, also influences a look. The ironic language of Ubeyd can not, of course, be judged entirely from this window. It is important to keep in mind that the administrators of the period and the possibilities of the ruling class not being disturbed by other ediences and those who are arraigned from the interesting Ubeyd.

KAYNAKÇA

Bâkırî, Bahâdır, "Tahlîl-i Besâmedî-yi Nakd-i İctimâî der Âsâr-i 'Ubeyd-i Zâkânî", *Faslnâme-i Pejûhişhâ-yi Edebi*, Yıl: 8, Sayı 31-32, 1390 hş.

Balcı, Musa, *Taş Kazınmış Sözlere: İslâm Öncesi Fars Öğüt Edebiyatı*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2015.

* Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Farsça Mütercim-Tercümanlık, (e-posta: musabalci@hotmail.com)

Ceyhan, Adem, “Mehmed Ali Fethî'nin Terceme-i Nesâyih-ı Eflâtun-ı İlâhî İsimli Eseri”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl : 2015 Cilt :13 Sayı :1, 2015.

Çiftçi, Hasan, ‘*Ubeyd-i Zâkânî Toplumsal Görüşleri, Ahlak ve Felsefesi*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1996.

_____, “Bir Fabl Olarak Fare ile Kedi Hikâyesinin Arkasındaki Mesaj”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 1, İstanbul 1999.

_____, “Ubeyd-i Zâkânî”, *DİA*, C. 42, İstanbul 2012.

_____, *Klâsik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

Değirmençay, Veyis, *Farsça Edatlar ve Bağlaçlar Sözlüğü*, Erzurum 2003.

Durmuş, İsmail, “Hezel”, *DİA*, C. XVII, İstanbul 1998.

Halman, Talat Sait, “Ubeyd-i Zâkânî”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, Sayı: 18/1 Ankara 2011.

Mahcûb, Muhammed Ca'fer, “Berresî-yi Âsâr-i ‘Ubeyd-i Zâkânî 2”, *Mecelle-i İrânşinâsî*, Yıl: 6, Sayı: 4, 1373 hş.

Naci, Muallim, *Kültürler Kavşağında Edebiyat ve Hikmet Arap Fars ve Batı Edebiyatından Tercüme*, haz. Mehmet Atalay - Mehmet Yavuz, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2014.

Nessâc, Hamid-Mezdârânî, Murtazâ Hâcî, “Güneşinâsî-yi Şi'r-i Fârsî Ez Menzer-i Edeb-i Siyâsî”, *Faslnâme-i Mutâleât-i Miyânriştei der ‘Ulûm-i İnsânî*, Sayı: 4, 1393 hş.

Pala, İskender, “Hezel”, *DİA*, C. XVII, İstanbul 1998.

Şîrâzî, Sa'dî-yi, *Bûstân*, hazırlayan ve notlandıran: Gulamhuseyn-i Yûsufî, Tahran 1359 hş.

_____, *Gulistan*, hazırlayan ve notlandıran: Gulamhuseyn-i Yûsufî, Tahran 1377 hş.

Yıldırım, Nimet, *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 2001.

Zâkânî, ‘Ubeyd-i, *Kulliyât-i ‘Ubeyd-i Zâkânî*, Tashih ve Tahkik: Pervîz Atâbekî, Tahran 1379 hş.